

ARİSTOTELESÇİ SİSTEMDE FİZİK VE SANAT İLİŞKİSİ

Engin Koca

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
engin.koca@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4505-2886

ÖZ

Aristotelesçi sistemde bilgi üç tür olarak tasnif edilir: İnsanlığın çıkarma sonuçlar üretmenin aracı olan üretici bilgi, davranışlara rehberlik eden pratik bilgi ve hiçbir amacın aracı kılınamayan teorik bilgi. Bu bilgi türleri genelde birbirleriyle ilişkisiz, kendi içlerinde bağımsız bilgi alanları olarak görülmektedir. Bu makale bu anlayışın doğru olmadığını iddia etmekte ve zikredilen bilgi alanlarının arasındaki ilişkiyi teorik bilgi ile üretici bilgi arasındaki ilişkinin kurallılığını ortaya koyarak açıklamaya çalışmaktadır. Bunun için öncelikle fiziğin konusu belirlenmeli, buradan hareketle doğal sanatların (pratik olmayan sanatların) fizik ile ilişkisi tespit edilmelidir. Bu kurallılığın açıklanmasıyla “üretici bilgi,” “üretici sanat” ve “teorik bilgi” kavramlarının ve bu kavramlar arasındaki ilişkinin açık ve seçik kılınması hedeflenmektedir. Bu kavramların ve aralarındaki ilişkinin belirginleştirilmesi, modern bilimler sınıflandırmasının Aristoteles’e olan borcunu da göstermiş olacak; günümüzdeki mühendislik bilimleriyle temel bilimler (fizik, kimya ve biyoloji) arasındaki ilişkinin anlaşılmasına yönelik teorik bir çerçeve sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Sanat, Teknik, Teorik Bilim, Fizik.

1

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*

Cilt 22 sayı 43 (2017/2), 1-23
DOI: 10.20519/divan.357708

GİRİŞ

Aristoteles *Metafizik*'in I. Kitap'ına insanın doğası gereği bilme arzusuna sahip olduğunu söyleyerek başlar. Bu ibarenin bir gerekçesi olmasa da emaresi bulunur: Bilginin kaynağı olan duyuların kullanılmasının insana haz vermesi. Aristoteles daha sonra hiyerarşik olarak bilgi derecelerini açıklamaya başlar: En altta duyuşsal algı (*aisthêton*), onun üzerinde tekrar eden alguların hatırlanması (*mnêmê*), hafızadaki birikimden oluşturulan deneyim (*empeiria*), deneyime eklenen neden bilgisi ile oluşun sanat (*tekhnê*) ve en yukarıda ilk ilkelerin ve nedenlerin saf bilgisi metafizik vardır.¹ Fakat metafizik sadece ilk ilkelerle ve nedenlerle ilgilenmez; o ayrıca varlığı hareketli veya canlı olması bakımından değil, bizatihi varlık olması bakımından araştırın bilimdir. Bununla birlikte, duyulur ölümlü veya ölümsüz (göksel küreler) varlıkları değil, duyulamaz ama yalnızca düşünülür (*noeta*) ve var olmaması imkansız olan ezeli-ebedî bilfiil varlıkları (saf formları), yani Tanrı'yı, türsel formu (türsel form varlıktan kesilemez), göksel akılları ve insandaki sezgisel aklı (*nous*) inceler.² Aristoteles *Metafizik*'in VI. Kitap'ında, zikredilen bu araştırın konularını diğer teorik bilimler olan fizik ve matematiğin konularından ayırır. Buna göre oluş-bozuluşa tâbi ve bağımsız varlığa sahip birincil tözleri ve maddeden ayrı bulunmayan formları araştırın teorik bilim fiziktir; hareketsiz, fakat maddeden bağımsız var olamayan nesnelere (birincil tözleri niteleyen sayıları ve uzamsal şekilleri) inceleyen teorik bilim matematiktir; hem maddeden bağımsız hem de hareketsiz olan varlıkları kendine konu edinen teorik bilim ise metafiziktir.³

Teorik bilimler bilgiyi fayda üretmek için kullanan sanatlardan (*tekhnê*) ve eyleme rehberlik etmek için kullanan pratik bilimlerden farklıdır; onlar bilgiyi herhangi bir amacın aracı kılmak için değil bizatihi bilginin kendisi için ararlar.⁴ Ayrıca pratik ve üretici bilimler olumsal olanla, teorik bilimler zorunlu olanla, diğer bir deyişle başka türlü olması mümkün olmayanla ilgilidir. Bu da teorik bilimlerin ürettiği bilginin kesin bilgi olması ya da en azından kesin bilgiyi amaçlaması anlamına gelmektedir.

1 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 1.

2 David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2011), 279.

3 Aristoteles, *Metafizik*, 1025b23-27, 1026a13-20.

4 Ross, *Aristoteles*, 109.

Fizik, genel olarak, kendisinde hareketin ve durağanlığın ilkesini taşıyan cisimlerin ortak doğasını ve bu cisimlerin değişimlerinin yakın ve uzak nedenlerini zorunluluk kategorisi altında ele alır. Fakat *Metafizik*'in II. Kitap'ında Aristoteles matematiksel kesinliğin bütün şeylerde değil, sadece madde içermeyen şeylerde aranması gerektiğini ifade eder. O halde doğa araştırmasında böyle bir kesinlik aranmamalıdır.⁵ Matematiksel kesinlik, madde içermeyen nesnelerin özelliklerini bildiren yargılar için kullanılabilir. O halde doğa araştırması (fizik), tanım gereği, böyle bir kesinliğe sahip olamaz; çünkü nesnesi madde içerir.

O halde fizik, çoğu durumda gerçekleşen, istisnası olan doğal düzenliliklerin bilgisi haline mi gelecektir? Eğer öyleyse teorik bilimlerin ortak özelliği olan kesinliği nasıl sağlayabilir? Aristoteles şöyle der: “Her bilim ya her zaman olana veya çoğu zaman olana yönelir (aksi takdirde neyi öğrenecek veya başkasına neyi öğreteceğiz?). Bilimde şeyin ya her zaman veya çoğu zaman meydana gelen bir şey olarak belirlenmiş olması gerekir.”⁶ Çünkü gerçek anlamda sadece ezeli-ebedî-değişmez ve zorunlu varlıkların bilimi vardır,⁷ fakat geniş anlamda, çoğu zaman meydana gelen şeylerin de biliminden söz edilebilir.⁸ Aristoteles'in “geniş anlamda çoğu zaman meydana gelen şeylerin bilimi” olarak söz ettiği bilim fizik midir? Bizce kastedilen fizik değil sanatlardır; çünkü olumsal olan, yani başka türlü olabilir olanla teorik bilimler değil sanatlar ilgilenir. Teorik bilimler nesnelerini zorunluluk kategorisi altında inceler ve *a priori* olmalarının nedeni ve koşulu da budur.

Burada fiziğin konusunun belirginleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için Aristoteles fiziğin doğayı madde olarak mı yoksa form olarak mı incelediğini tartışır. Fizik saf maddeyi ya da saf formu değil,⁹ maddeden ayrılamayan formları, bu madde-form birlikteliğindeki niceliksel, niteliksel ve yersel değişimleri ve bu değişimlerin nedenlerini bilkuvve-bilfiil doktrini çerçevesinde inceler.¹⁰

5 Aristoteles, *Metafizik*, 995a15-20

6 Aristoteles, *Metafizik*, 1027a19-22.

7 Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 71b15.

8 Aristotle, “Prior Analytics,” *The Complete Works of Aristotle*, 2 cilt, ed. Jonathan Barnes (New Jersey: Princeton University Press, 1991), 1: 32b18.

9 Yukarıda zikredildiği gibi saf formlar metafiziğin konusudur.

10 Ross, *Aristoteles*, 108-109.

Öte yandan her türlü değişimin nihai nedeni form ise, o halde fizik aslında bir türsel form (doğa ya da öz) araştırmasıdır.¹¹ Fakat yukarıda türsel formun varlıktan kesilmediği için ezeli-ebedî değişmez saf formlardan olduğu söylenmişti. Bu nedenle Ross, Aristoteles metafiziği ile fiziğinin arasındaki ayrımın çok belirsiz olduğunu, bu fiziğin bir “doğa metafiziği” olarak nitelendirilmesi gerektiğini, çünkü onun maddeden ayrılamaz formları *a priori* olarak incelediğini söyler.¹² Bu minvalde Aristotelesçi fiziğin türsel formlara dair çizmiş olduğu teorik çerçeve olumsal değil, zorunlu ilişkilerden söz eder ve dolayısıyla kesindir.

Varsayalım fizik teorisinde insanın bedensel değişimi ile ilgili öngörülen sürecin deneysel karşılığını görmek üzere gözlem yapılsın ve bir cüce ile karşılaşılsın. İnsan türünün formu bireysel insanda bedensel yetkinleşmeye-büyümeye yönelik bir *telos* (amaç) taşır. Fizik teorisine göre bu zorunludur ama gözlem verisine göre teori tahakkuk etmemiştir. Buna dayanarak bir açıklama yapılması gerekmektedir; yani “olması gereken” olarak kavramsallaştırılan “doğal süreç” gerçekleşmemiştir ve bu gerçekleşmemenin muhakkak bir nedeni olmalıdır. İşte burası bir sanat olan tıbbın konusunu teşkil eder. Daha genel söylenirse fizik doğal hareketi, sanatlar ise doğal olmayan hareketi ele alır.

Bu makalenin ilk iddiası zikredilen fizik teorisinin sanatların teorik bileşenini oluşturduğudur. Bu teorik çerçevenin ışığında ise bazı etkinliklerin “nasıl” yapılması gerektiğine dair bir prosedür bilgisi bulunmalıdır, çünkü sanatlar insanlığın çıkarına-yararına sonuçlar üretir. Bu prosedür bilgisine ise sanatların pratik bileşeni denir. Kanımızca Aristoteles sanatların teorik bileşeni ile pratik bileşeni arasındaki ayrımı “*epistêmê poiêtikê*” ve “*tekhnê poiêtikê*” olarak yapmıştır. Bu ise makalenin ikinci iddiasıdır. Yani üretim etkinliğinin fizik teorisinden gelen “kesin” kısmı ve üretimin dene-yime dayanan “olumsal” kısmı.

Bahsettiğimiz ayrıma göre eğer bir hekim gerçekleşmemiş amacın önündeki engelle ve bu engeli ortadan kaldırmakla ilgileniyorsa, öncelikle amacın ne olduğunu bilmesi ve dolayısıyla bir “doğal süreç” ya da “olması gereken” kavramsallaştırmasına sahip olması gerekir. Bu “doğal süreç” kavramsallaştırması ona bu doğal süreci durduran veya aksatan unsurun ne olabileceği ile ilgili bir fikir ve-

¹¹ Ross, *Aristoteles*, 101-102.

¹² Ross, *Aristoteles*, 248.

recek ve onun tedaviyi hangi şekilde yürütmesi gerektiğini düzenleyerek etkinliğini sınırlandıracaktır. Diğer bir deyişle, bu fizik teorisi hekimin hangi tedavilerinin meşru hangilerininse gayrimeşru olduğunu belirleyecektir.

Bu minvalde, sanatsal etkinliğin meşruiyet kıstası olan fizik teorisi o sanatın *arkhêsi*, yani hareket noktasıdır: Düşünmenin başlangıcı ama etkinliğin amacı (son adımı) olan doğal durum. Böyle bir kıstasın yokluğu ise o sanatçının hareket edeceği bir başlangıç noktasının olmaması, onu sınırlayan ve düzenleyen bir ilkenin (*arkhê*) yokluğu anlamına geleceği için, bu durumda etkinliğin amacı da olmayacak ve sanatçı neyi neden yaptığını bilmeden yapacaktır. Şu halde yapmış olduğu etkinliklerin bir meşruiyeti de bulunmayacak; bu duru da kargaşa, yani anarşi (*an-arkhê*) yaratacaktır. Günümüz tıbbi için bazı geleneksel tedavi yöntemlerinin bu bakımdan meşru olmamasının nedeni de o tedavilerin ilkesiz olmasından kaynaklanır.

Aristoteles salt mekanikçiliğe karşı olarak bütünün parçaların toplamından büyük olduğunu ve parçaların bütünün ışığında araştırılması gerektiğini düşünür.¹³ Bu ilke çerçevesinde Aristoteles sanatlar ile fizik teorisi arasındaki ilişkiyi bir kurallılığa oturtur. Biz burada bu kurallılığı açık kılmaya çalışacağız.

SANATLARIN TEORİSİ: FİZİK

Doğal var olanlar her zaman maddi olmalarından dolayı hareketlidirler, fakat fizik bu nesnelere imkan kategorisi altında değil zorunluluk kategorisi altında inceler.¹⁴ Başka türlü olabilen şey zorunlu değildir: Fiziğin ele aldığı olgular zorunlu olarak gerçekleşenlerdir.¹⁵ Başka türlü olabilen (olumsal) olguları ise fiziğe bağlı sanatlar ele alır. Bu nedenle sanat, olması ya da olmaması mümkün olan şeylerden birinin nasıl olageldiğini bilmekle ilgilidir. Varolması zorunlu değil mümkün olan bu ürünlerin ilkesi, o nesnede

¹³Ross, *Aristoteles*, 122.

¹⁴Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 192b3-30, 254b12-30.

¹⁵Aristoteles, *Metafizik*, 1015b5 vd.

değil onu üreten sanatçıdadır. Varlığı zorunlu olan nesnelere ise ilke ya da amaç o nesneye içkindir.¹⁶

Bununla birlikte, zorunlu olmayan doğal olgu ile araz karıştırılmamalıdır, zira araz hiçbir bilimin konusu değildir.¹⁷ Dolayısıyla, hareketinin ilkesi (formu) kendinde bulunan varlıkların ve olguların tümel ve zorunlu bilgisi fizik, hareketinin ilkesi kendisinin dışında bulunan olumsal olguların ve varlıkların bilgisi ise tekniktir (sanat).¹⁸ Örnek olarak, “Form, zorunlu olarak *entelekheia*’sına yönelir.”, “Bir yerde maddi olan varsa orda zorunlu olarak oluş ve bozulmuş vardır.” gibi önermeler kesin olarak doğrudur. Öte yandan, taş ve demirin bir eve dönüşme imkanı taşıması gibi, hiçbir tedavi ilgili olduğu hastalığı zorunlu olarak iyileştirmez ama iyileştirme imkanı taşır. *Nikomakhos’a Etik*’te Aristoteles bunu şu cümlelerle açıklar:

“Sanatın konusu her zaman bir oluşturma ve kendini bir sanata vermek, var olabilen ve var olamayan, fakat var oluş ilkeleri, meydana getirilen şeyde değil, sanatçıda bulunan bu şeylerden birini var oluşa gönderme biçimini düşündürmektir. Sanat gerçekte zorunlu olarak var olan veya var olmayan şeyleri ilgilendirmediği için ilkeleri kendilerinde olan doğal varlıkları da ilgilendirmez.”¹⁹

Tekhnê ya da sanat belli bir sonucu üretmeye yarayan prosedürün bilgisidir. Diğer bir deyişle, *tekhne* bir fayda üretmek için yapılması gerekenlerin bilgisidir ve iki bileşenden oluşur: Bir sürecin “nasıl” gerçekleştirileceğini ifade eden pratik bileşen ve “neden” gerçekleştirileceğini ifade eden teorik bileşen.²⁰

Pratik bileşenin kaynağı bireyselin deneyimidir ve deneyim sahibi olmaksızın sadece kavrama, yani teorik bileşene sahip insan sanatında usta değildir. Teorik bileşene sahip olmadan sadece deneyime sahip insan da sanatçı değil işçidir. Aristoteles bu ayrımı şu cümlelerle ifade eder:

16 Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Zeki Özcan (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 1140a1-20.

17 Aristoteles, *Metafizik*, 1026b1-5

18 Aristoteles, *Metafizik*, 1032a30-1032b2, 1049a5-19.

19 Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1140a10-16.

20 Richard Parry, “Episteme and Techne,” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/episteme-techne/> (eriş. tar. 10 Haziran 2017). Ayrıca bkz. Tom Angier, *Technê in Aristotle’s Ethics* (London and New York: Continuum International Publishing Group, 2010), 13.

“...deneyim sanatı; deneyimsizlik rastlantıyı yaratmıştır. Deneyimle kazanılmış bir dizi kavramdan bir nesnelere sınıfına ilişkin tümel bir yargı oluşturulduğunda sanat ortaya çıkar... Hatta deneyim sahibi insanların, deneyim olmaksızın kavrama sahip olan insanlardan daha fazla başarıya eriştiklerini görürüz. Bunun nedeni, deneyimin bireysel olanın, sanatın ise tümel olanın bilgisi olmasıdır... O halde deneyim olmaksızın kavrama sahip olan ve tümeli bilen, ancak onda içerilmiş bulunan bireyseli bilmeyen insan, sık sık tedavi yanlışları yapacaktır. Çünkü tedavi edilmesi gereken bireydir. Bununla birlikte bilgi ve anlama yetisinin deneyimden çok sanata ait olduğunu düşünür ve sanat erbabının, deneyim sahibi kişilerden daha bilge olduğunu kabul ederiz. Bunun nedeni birincilerin nedeni bilmeleri, diğerlerinin bilmemeleridir... Sanatçılar nedenleri bilirler, deneyim sahipleri ise bilmezler. Çünkü deneyim sahibi insanların bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilmemelerine karşılık, sanatçılar “niçin”i ve “neden”i bilirler. Yine bundan dolayı her meslekte ustalara basit işlerden daha fazla değer verir ve onların basit işçilerden daha bilgili, daha bilge olduklarını düşünürüz. Çünkü onlar yapılan şeylerin nedenlerini bilirler... İşçiler işlerini alışkanlıkla yaparlar. O halde ustaları gözümüzde daha bilge kılan şey, iş yapabilme yetenekleri değil, kavrama sahip olmaları ve nedenleri bilmeleridir.”²¹

Aristoteles bir sanat erbabını salt deneyim sahibi kişiden ayıran şeyin, o sanatın teorik bileşeni, yani takip edilecek prosedürün “neden”i olduğunu söyler. Çünkü bir tümevarım olarak deneyim, insanın sahip olduğu benzer hatıraların tek bir olgu halinde sıkıştırılarak genel bir hükme dönüştürülmesidir.²² Deneyim hükmünün bilgiye dönüşmesi için, o olgunun nedeninin bilinmesi gereklidir. Örneğin, deneyim insanların yaşları ilerledikçe saçlarının genelde beyazladığını öğretir; fakat deneyimin bilgi haline gelmesi için nedeninin bilinmesi, yani saç beyazlamasının saç pigmentlerinin kurumasının sonucu oluştuğunun bilinmesi gereklidir.²³

Aristoteles doğal şeyler söz konusu olduğunda dört tür neden ileri sürer: Maddi neden, formel neden, etkin neden ve ereksel neden.²⁴ Fakat Aristoteles *Metafizik*'te “neden”i doğa kavramına indirger. Diğer bir deyişle, “doğal şeyler, neden oldukları gibidirler de başka türlü değildirler?” sorusunun cevabı “doğa” kavramıdır.

21Aristoteles, *Metafizik*, 981a5-981b5.

22Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 100a5.

23Jonathan Barnes, *Aristoteles*, çev. B. Öcal Düzgören (İstanbul: Altın Kitaplar, 2002), 89-90.

24Aristoteles, *Metafizik*, 993a10-25, 1013a25-1013b25.

Doğa ise form, yani özdür; oluşun ereğidir ve canlı varlıklar söz konusu olduğunda ise ruh ismini alır.²⁵

“Ruh, form anlamında, yani belirli bir nitelikteki bir cismin ne’liği anlamında özdür. Örneğin balta gibi bir aleti, doğal bir cismi varsayalım: Baltanın ne’liği, özü olacaktır ve bu ne’lik, baltanın ruhu olacaktır; çünkü öz baltadan ayrılıyorsa bir eş sesliliğin dışında artık balta olmayacaktır. Gerçekte ruh, bu tür bir cismin ne’liği ve formu değildir; fakat bu nitelikteki, yani kendinde hareket ve durağanlığın ilkesi olan doğal bir cismin ne’liği (öz) ve formudur.”²⁶

Doğal varlıkların kendilerinde taşıdıkları form onlarda ya bilkuvve (*dünamis*) ya da bilfiil (*energeia*) halde bulunur.²⁷ *Energeia*, der Aristoteles, *ergon* (işlev) kelimesinden türemiştir. Bir şeyin işlevi (*ergon*) o şeyin formunun *entelekheia*’sı, yani bilfiil halidir. Çünkü işlev erektir (*telos*).²⁸ Doğal cisimlerde olduğu gibi sanat ürünlerinde de form işlevdir. “İnsanın özü nedir?” diye sormak, “İnsanın amaç olarak yöneldiği, gerçekleşmiş (*energeia* haline gelmiş) işlevi (*ergon*) nedir?” diye sormaktır. İnsanın işlevi, yani formunun ereği, ruhunun en yetkin (*energeia*) hali olan teorik düşünmedir. Nitekim Aristoteles *Nikomakhos’a Etik*’te, insanın *ergon*’unun ne olduğunu sorar ve cevap olarak ruhunun rasyonel kısmının yetkinleşmiş (bilfiil) etkinliği olduğunu söyler.²⁹

Ruh Üzerine isimli eserinde Aristoteles bu kavramsallaştırmayı farklı biçimde örnekler: “Gerçekte eğer göz bir hayvan olsaydı, görme gözün ruhu olurdu” çünkü gözün formunun ereği, gözün gerçekleşmiş işlevi “görmek”tir. “Oysa göz, görmenin maddesidir ve görme işlevi yerine getirilmiyorsa, bu göz taştan bir göz veya bir göz resmi gibi, eş sesliliğin dışında, artık yoktur.”³⁰

Aristoteles için bir şey işlevini doğal süreçlerle kazanıyorsa doğal bir varlıktan, insanın müdahalesi ile ediniyorsa bir sanat ürününden söz ediliyordur. Fakat iki durumda da amaçlanan işlev potansiyel olarak o nesnede bulunmalıdır. Örneğin, sudan heykel yapılamaz. Bu nedenle doğal varlıklarda form, yani hareketin ilkesi

25Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 415b23-30.

26Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 412b9-18.

27Aristoteles, *Metafizik*, 1015a11-15.

28Aristoteles, *Metafizik*, 1050a20-25.

29Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1097b22-1098a20.

30Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 412b19-21.

o varlığa içkinken, sanatsal ürünlerde o varlığın dışında, yani sanatçıdadır. Peki, bu ikisi arasında nasıl bir ilişki vardır?

TAKLİT VE ÖTESİ

Platon sanatın doğayı taklit ettiğini söyler. *Timaos*'un tanrısı da ideleri taklit eder. Bununla birlikte, *Devlet*'te sanatın doğal olarak hareket eden şeylerdeki, diğer bir deyişle maddi olan, oluş-bozuluşa tâbi olan nesnelereki süreçleri insana avantaj sağlayacak şekilde yönlendirme usullerini aradığından söz edilir.³¹

Aristoteles için ise sanat doğayı sadece taklit etmez, genelde doğanın yarım bıraktığı işleri de tamamlar. Aristoteles sanat ve taklit ile ilgili kendi pozisyonunu *Fizik*'te şu cümlelerle açıklar:

“İmdi bir engel olmadıkça her nesne nasıl yapılırsa doğası öyledir; doğası nasılsa öyle yapılır. Ne ki, “bir şeyden ötürü bir şey için” yapılır; öyleyse doğal olarak “bir şey için”dir. Sözgelisi bir ev doğa gereği olan nesnelere olsaydı şimdiki durumda sanat ile nasıl yapıyorsa öyle olurdu; doğa gereği olan nesnelere yalnızca doğa ile değil sanat ile de oluşsa doğal olarak nasıl olmuşsa aynı şekilde oluşur. Öyleyse birinden ötürü öteki var. Genelde söylendikte sanat doğanın tamamlayamadığı şeyleri tamamlar, kimi de taklit eder. O halde sanata bağlı nesnelere bir şeyden ötürü bir şey içinse, doğaya bağlı nesnelere de öyle, bu açık. Nitekim önce ve sonra olanların birbiriyle ilgisi hem sanata bağlı nesnelere hem de doğaya bağlı nesnelere aynı şekilde.”³²

Sanat ve doğa amaç yönelimlidir: Hem doğal şeylerin oluşumunda hem de yapay şeylerin oluşumunda takip edilecek adımlar aynıdır. Sanat, onu taklit etmenin ötesine geçerek, doğanın yarım bıraktığı işleri tamamlar.³³ Doğanın yarım bıraktığı işleri tamamlamak, doğayı taklit etmenin ötesine geçmeyi ve sahip olunan amaç doğrultusunda nesnedeki doğal süreçleri yeniden organize etmeyi gerektirmektedir. Burada ise devreye sanatın sahip olduğu teorik

31Platon, *Devlet*, çev. Selahaddin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 341d.

32Aristoteles, *Fizik*, 199a8-20.

33Mark J. Schiefsky, “Art and Nature in Ancient Mechanics,” *The Artificial and the Natural: An Evolving Polarity*, ed. B. Bensaude-Vincent and William R. Newman (Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2007), 4-5.

bileşen ve pratik bileşen olarak kavramsallaştırılan iki durum girmektedir. Aristoteles bu anlamda teorik bileşenin kurucu, pratik bileşeninse üretici unsur olduğunu söyler.³⁴ Burada teorik bileşenin kaynağı fizik, pratik bileşenin kaynağı ise deneyimdir.

Örnek olarak, tıp sanatı insan doğasına dair teorik bilgiye dayanan, sistematik olarak organize edilmiş bir takım tedavilerin nasıl uygulanacağını ortaya koyan bilgi kümesidir. Tüm sanatlar ele aldığı nesneye dair genel bir teoriye dayanır. Buna göre tıp insan doğasına dair genel teorinin norm olarak kabul ettiği duruma göre, her türlü *a-normali* normalize etme etkinliğinin bilgisidir. Genel teorinin insan doğasına dair tespit ettiği norm, açıklanmasına gerek olmayan durumdur; yani “sağlık”tır. Diğer tüm durumlar buna göre açıklanır ve hekim, bedeni yeniden norma (sağlık) ulaştırma-ya çalışır. Yani tıp, insanı doğal durumuna ulaştırmak için yapılan tedavilerin bilgisidir. Bu tedaviler ise doğal süreçlerin manipüle edilmesi, onların yeniden organize edilmesi veya yönlendirilmesidir. Hekim ortaya çıkan belirtilerden hareketle bozulan düzeni belli reçetelerle eski haline getirmeye, yani hastalığı tedavi etmeye çalışır. Aynı şey bir mimar için de geçerlidir: O da nesnesindeki potansiyeli yönlendirerek amacı doğrultusunda onları yeniden organize eder.

Burada “sağlık”, hem hekimin hareket noktası hem de ulaşmayı hedeflediği amaçtır. Hareket noktası olduğu için de onun her türlü etkinliğini düzenler ve daha da önemlisi bu etkinliklere meşruiyet kazandırır. Hekimin sahip olduğu “sağlık” tanımlaması, bir ideal olarak “olması gereken”dir. Dolayısıyla “sağlık” kavramı bir yandan tıp sanatının amacı ve işleviyken (yani ürettiği faydayken), diğer yandan da hekimin tedavi etkinliklerinin “neden”idir. Sanatçıyı deneyim sahibinden ayıran da işte bu “neden”i bilmektir. Bundan dolayı da sanat öğretilerle deneyim öğretilemezdir.³⁵ Çünkü deneyim bize ateşin sıcak olduğunu söylese de neden sıcak olduğunu söylemez,³⁶ bu fiziğin işidir.

Tıp bir teorik bileşene sahiptir, çünkü “sağlık” kavramını çalışır. Fakat, aynı zamanda bir pratik bileşene sahiptir, çünkü sağlık üretir. Burada teorik bileşen değişmezken, pratik bileşen, yani tedavi süreçleri değişir. Eğer bedende bir hastalık ortaya çıkmışsa, bedenin bu doğal durumunu sürdürmesini engelleyen bir aksama var

34 Aristoteles, *Metafizik*, 1046b3.

35 Aristoteles, *Metafizik*, 981b5.

36 Aristoteles, *Metafizik*, 981b10.

demektir.³⁷ Hekimin görevi bedeninin doğal durumunu sürdürmesine engel teşkil eden hususu,³⁸ örneğin bedensel zayıflığı veya bedeninin bir bölgesindeki enfeksiyonu ortadan kaldırmak ve bedeninin doğal durumuna dönmesini sağlamaktır.

Görüldüğü üzere hekim aslında sağlığı yaratmamakta, sağlıklı akışın önündeki engeli kaldırmaktadır.³⁹ Bu engelin kaldırılması da bedensel süreçlerin yeniden organize edilmesini gerektirir.⁴⁰ Eğer hormonlarda dengesizlik varsa hekim ilaçlar ile bu dengeyi eski haline getirmeye çalışır, kanserli hücreleri ameliyatla alarak doğal akışın önündeki engeli kaldırır, kırılan kolu alçıya alarak bedenin kemikleri eski haline getirmesine yardımcı olur vs. Aristoteles *Metafizik*'te bu konuyu şöyle açıklar:

“Sağlık ise hekimin zihninde olan kavram, bilginin konusu olan kavramdır. Çünkü sağlıklı olan şu türden bir düşünceler dizisinin sonucu olarak meydana gelir: Sağlık, filanca şey olduğuna göre, eğer sağlıklı olmak istiyorsak, zorunlu olarak şu diğer şeyi, örneğin dengeyi gerçekleştirmek gerekir. Bu dengeyi meydana getirmek için de sıcaklık gerekir. Hekim böylece adım adım düşünce aracılığıyla, meydana getirilmesi bizzat kendisinin elinde olan nihai bir şeye kadar çıkar ve bu noktadan itibaren başlayan harekete, yani sağlığı meydana getirmek üzere başlatılan sürece yapma-gerçekleştirme (*poesis*) denir. O halde bundan mantıkî olarak, bir anlamda, sağlığın sağlıktan, evin evden, maddi olanın maddi olmayandan çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü hekimlik ve yapı sanatı, sağlığın ve evin formudurlar (maddi-olmayan tözden de mahiyeti kastediyorum).”⁴¹

Sağlık kavramının kendisi dolaysız bir biçimde sezgisel kavrayışla (*noêsis*) elde edilir,⁴² çünkü apaçıktır.⁴³ Sağlık kavramından tedaviye kadarki hareket düşünme (*dianoia*), tedaviden sağlığa kadarki

37Aristoteles, *Metafizik*, 1046b5-25.

38Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1112a-b.

39Nitekim Aristoteles, hekimin tedavisiyle meydana gelen sağlığın, kendi kendine de meydana geldiğini söylemektedir. Konuyla ilgili tartışma için bkz. *Metafizik*, 1032a27-29, 1034a9-21

40Aristoteles, *Metafizik*, 1032b-1034b.

41Aristoteles, *Metafizik*, 1026b30-1027a25.

42Özü kanıtlanmanın imkansızlığı ile ilgili bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümlenmeler*, 72b18-25, 84a-b, 90a-93b.

43Çünkü “...onların varlıklarının nedeni yoktur; tersine kendileri diğer şeylerin varlığının nedenidirler.” *Metafizik*, 993b25-30.

hareket ise üretme (*poiêsis*) olarak kavramsallaştırılır.⁴⁴ “Sıcaklık zorunlu olarak sağlık üretmez ama çoğu zaman üretir. Bu da hekimin etkinliğini zorunlu değil mümkün kılar.”⁴⁵ Hekimin tedavi etkinliğini gerçekleştirip gerçekleştirmemesi de, gerçekleştirdiği etkinliğin sağlık üretip üretmemesi de mümkündür.⁴⁶ Çünkü sıcağın sağlık üretmesi, olağan olmayan faktörler devreye girip nedensel bağlantıyı engellemediği sürece gerçekleşir. Dolayısıyla hekimin bilmediği şey ısının sağlık üretip üretmemesi değil, olağan dışı arazi faktörlerin sürece müdahil olup olmamasıdır. Onun etkinliğini mümkün kılan da budur ve zorunlu olarak deneyim bilgisi gerektirir, çünkü arazi faktör bilinmese bile deneme yanılma ile bu faktörün nasıl ortadan kaldırılacağı bilinebilir. Diğer bir deyişle, istisnalar kaideyi bozmaz; istisnalarla karşılaşılması konuyu olumsal yapmaz. Sanatın doğanın yarım bıraktığı işleri tamamlamasının anlamı da budur.

MATEMATİKSEL SANATLAR

Tıp sanatı matematiksel bir sanat değildir ve doğrudan fizik biliminin ona sağladığı teorik bileşenden ve deneyimin ona sağladığı pratik bileşenden oluşur. Diğer bir deyişle tıp sanatının bağlı olduğu bilim fiziktir. Fakat Aristotelesçi çizgi bazı sanatları matematiksel olarak niteler; çünkü bu sanatlar gerçek şeylerle uğraşan fizik ve soyut şeylerle uğraşan matematik arasındadır.⁴⁷ Bunlar optik, mekanik, astronomi ve müziktir.

Fiziksel cisimler, matematiğin ele aldığı yüzeylere, hacimlere, doğrulara, noktalara sahiptir ama matematik bu nitelikleri fiziksel cisimlerin sınırları olarak incelemeyiz.⁴⁸ Matematik bu özellikleri fiziksel cisimden ve hareketten soyutlayarak inceler. Matematiksel sanatlar ise matematiksel nesnelere matematiksel olarak değil fiziksel olarak inceler. Aristoteles, matematiksel bir sanat olan opti-

44 Aristoteles, *Metafizik*, 1032b8-11.

45 Aristotle, “Prior Analytics,” 32b5-20.

46 Aristoteles, *Metafizik*, 1032b-1034b.

47 Helen Hattab, “Laws of Nature,” *Encyclopedia of the Scientific Revolutions: From Copernicus to Newton*, ed. Wilbur Applebaum (London & New York: Garland Publishing, 2000), 554.

48 Aristoteles, *Fizik*, 254b33-256a3; ayrıca bkz. Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1997), 311a9-12.

ğın, matematiksel çizgi üzerinde matematiksel anlamda değil fiziksel anlamda çalıştığını ifade eder.⁴⁹

Aristoteles *İkinci Analitikler*'de hiyerarşik bir bilim tasnifi yapar: Aşağı katmandaki sanatlar empirik olguları sunar; bunlar optik, mekanik, müzik ve yıldız-gözlemi sanatlarıdır. Üst katmandaki sanatlar ise geometri, katı cisimler geometrisi, aritmetik ve astronomidir; bunlar matematiksel ispat üzerinden nesnelere açıklarlar. Optik geometrinin altındadır, mekanik katı cisimler geometrisinin altındadır, müzik aritmetiğin altındadır ve yıldız gözlemi astronominin altındadır. İlki olguları tasnif ederken, ikincisi o olgunun "nasıl" gerçekleştiğinin matematiksel gerekçesini sunar.⁵⁰

Aristotelesçi felsefeye göre bu sanatlar fiziksel nesne ve süreçleri matematiksel olarak tasvir etmek için kullanabilir. Bu sanatlarda her bir önerme matematiksel ilke ve teoremlerle, o sanatın ilkeleleriyle ve o sanatta daha önceden ispatlanmış teoremlerle temellendirilir.⁵¹ Optik söz konusu olduğunda, kullanılan geometrik doğrular, ışık ışınlarını temsil ederek hesaplamayı kolaylaştırabilir ama "Işığın doğası nedir?", "Optik fenomenlerin nedenleri nelerdir?" gibi fiziksel soruları cevaplayamaz.⁵²

Bir optikçi ışığın kırıldığını deneyimlemiştir; matematiği kullanarak nasıl kırıldığını ortaya koyar ve son olarak neden kırıldığını fiziğin ilgili teorisine giderek cevaplar. Çünkü matematik, olgunun yalnızca niceliksel özelliklerini kendine araştırma nesnesi kılabilir, sadece niceliksel hareketi kinematik olarak (*saving the phenomena*) ele alabilir.⁵³ Nitekim klasik astronomi teorisi bunu açıkça örnekler; Batlamyus *Macesti*'de, olguları matematiksel olarak betimlemede bütünüyle kinematik bir hipotez benimser ve bir gezegenin hareketi için oluşturduğu betimlemenin sadece işlevsel olduğunu ifade eder.⁵⁴ Nitekim Floris Cohen, Atina düşüncesi ile İskenderiye

49Aristoteles, *Fizik*, 194a7-11.

50Aristoteles, *İkinci Çözümlmeler*, 79a3-5.

51Richard D. McKirahan, "Aristotle's Subordinate Sciences," *The British Journal for the History of Science* 11 (1978): 201.

52John A. Schuster, "Waterworld: Descartes' Vortical Celestial Mechanics," *The Science of Nature in the Seventeenth Century: Pattern of Change in Early Modern Natural Philosophy*, ed. Peter R. Ansety ve John A. Schuster (Dordrecht: Springer, 2005), 37.

53Ernan McMullin, "Hypothesis," *Encyclopedia of the Scientific Revolutions: From Copernicus to Newton*, ed. Wilbur Applebaum (London & New York: Garland Publishing, 2000), 494-496.

54Eduard Jan Dijksterhuis, *The Mechanization of the World Picture: Pythago-*

düşüncesini ayırır ve İskenderiye düşüncesinin temel amacının, nedenlerle ilgili spekülasyon yapmak değil, yalnızca matematiksel tasvir yapmak olduğunu iddia eder.⁵⁵

Bu nedenle Aristotelesçi matematiksel sanatlar, matematiksel olarak formüle etmeye çalıştıkları olguların nedenleri ile ilgilenmezler, sadece “nasıl”ı ile ilgilenirler; olguların nedenleriyle fizik ilgilenir. Dolayısıyla bu sanatların “nasıl” bilgisi matematikseldir; tıpta olduğu gibi deneyimsel değildir. Fakat bu “nasıl” gerekçelendirmesinin matematiksel olması, bu gerekçelendirmelere doğal bir zorunluluk kazandırmaz. Çünkü “matematiksel kesinlik sadece maddesi olmayan varlıklar söz konusu olduğunda istenmelidir.”⁵⁶ Bu tespit bize, fizik ile sanatlar arasında ayırım yapma imkanı verir; buna göre nasıl matematiksel ilişkiler nesnelere nicelik kategorisindeki özellikleriyle birebir örtüşmezse, fiziksel teori de bireysel olanda birebir tahakkuk etmez.⁵⁷ Ayrıca bu matematiksel sanatlar teorik bilim olarak tasnif edilemez; çünkü Aristotelesçi sistemde bir teorik bilim başka bir amacın aracı kılınamaz⁵⁸; oysa bu sanatlar, doğal düzenliliklerin yönlendirilmesi ile insanlığa fayda sağlayacak sonuçlar üretmenin araçlarıdır;⁵⁹ yani sanattırlar.

Aristotelesçi gelenek içinde kaleme alınmış olan Sahte-Aristoteles’in eseri *Mekanik Problemler*,⁶⁰ matematiksel bir sanat olan mekaniğin konu ve yöntemini ortaya koyar. Genel olarak Aristotelesçi matematiksel sanatların sistem içinde nasıl konumlandırıldığını görmek için bir örnek değeri taşır. Bu kitapta yazar, olgula-

ras to Newton, çev. C. Dikshoorn (New Jersey: Princeton University Press, 1986), 66.

55 H. Floris Cohen, “The Onset of the Scientific Revolution: Three Near-Simultaneous Transformations,” *The Science of Nature in the Seventeenth Century: Pattern of Change in Early Modern Natural Philosophy*, ed. Peter R. Ansety ve John A. Schuster (Dordrecht: Springer, 2005), 11-12.

56 Aristoteles, *Metafizik*, 995a15-18

57 Bu tespit Aristotelesçi sistemin temel problemlerinden birine işaret etmektedir: Somut varlıkların bireyselliklerinin kaynağı kendisi bakımından bilinemez olan madde ve bu bireylerin bir türe veya cinse ait olmalarının kaynağı form ise, bu durumda bireysel olan asla tam olarak bilinemez. Konuyla ilgili daha geniş tartışma için bkz. Ross, *Aristoteles*, 266-67

58 Aristoteles, *Metafizik*, 993b20-25, 995a15-20.

59 Aristoteles, *Fizik*, 199a15-17.

60 Bu eser yakın tarihe kadar Aristoteles’e ait kabul edilmişse de XX. yüzyılda Aristoteles geleneğine mensup başka bir kişi tarafından yazıldığı kabul edilmeye başlanmıştır. Aristotelesçi çizgide yazılmış olduğu için metnin Aristoteles’e ait olup olmasını bu noktada ikincil görmekteyiz.

rı, doğa tarafından üretilen olgular ile insanlığın faydası için sanat tarafından üretilen olgular olarak ikiye ayırır. Doğa, genelde insanlığın çıkarına ters işler; çünkü doğal düzen her daim aynıyken, insanlığın çıkarları sürekli değişir. Dolayısıyla insan, fayda üretmek için doğanın işleyişini kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirmelidir. Mekanik sanat aracılığıyla insan, daha küçük güçle daha büyük ağırlıkları hareket ettirir.⁶¹ Kitabın girişinde yazar şöyle der:

Doğaya göre gerçekleşen olaylarda merak ettiğimiz nedenler bilinmezdir. Doğaya karşı gerçekleşen olaylarda ise sanat aracılığıyla insanlığın faydası için ortaya çıkan şeyleri merak ederiz. Pek çok durumda doğa bizim için faydalı olana karşıt bir biçimde hareket eder. Doğa daima aynı biçimde ve yalın olarak hareket ederken, faydalı olan pek çok biçimde değişir. O halde böyle durumlarda doğaya karşı bir şey yapmak zorunludur ve karşılaştığımız açmazdan (*aporia*) dolayı da sanata gereksinim duyarız. Bu nedenle böyle durumlarda bize yardımcı olan sanat parçasına alet (*mēchanē*) deriz. Şair Antiphon'un dediği gibi "Sanat aracılığıyla, doğanın bizi boyun eğdirdiği şeyler üzerinde hâkimiyet kurarız." Böyle durumlarda daha az olan daha büyüğe hâkim olur ve küçük eğimlerle büyük ağırlıkları hareket ettiririz ve pratik olarak tüm bu problemlere "mekanik" deriz. Bunlar ne fiziksel problemlere tümüyle özdeştir ne de onlardan tümüyle ayrılabilir fakat hem fiziksel hem de matematiksel spekülasyonlara sahiptirler: onlarda "nasıl" sorusu matematik ile "neden" sorusu ise fizik ile açık kılınır.⁶²

Aristotelesçi sistemde sanatların "doğayı taklit etmenin ötesine geçme"sinin ne demek olduğu, Sahte-Aristoteles'in metninde mekanik sanatı üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre mekanik, büyük ağırlıkları küçük güçlerle hareket ettiren, aslında bunu doğal süreçleri yeniden organize ederek yapar. Tıpkı doğal süreçleri, amacı doğrultusunda yönlendiren ya da yeniden organize eden hekimin etkinliği gibi, mekanik sanatçısı da amacı doğrultusunda doğal kuvvetleri yönlendirir ya da yeniden organize eder. İlki insan bedenindeki dört unsurun (sıcaklık, soğukluk, nemlilik, kuruluk) oranı ile oynarken, ikincisi ağırlık, güç ve bunların destek koluna olan uzaklıkları oranı ile oynar. Bu durumda nasıl "sağlık" kavramı, sağlık üreten tıp sanatının her türlü "nasıl" etkinliğini düzenleyen ve sınırlayan teorik bileşeniyse, "denge" kavramı da alet yapma bilgisi olan mekanik sanatının her türlü "nasıl" etkinliğini düzenleyen

61 Aristotle, "Mechanics," *The Complete Works of Aristotle*, 2: 847a10-28.

62 Aristotle, "Mechanics," 847a11-28.

ve sınırlayan teorik bileşendir. Tıpkı sağlık kavramı gibi denge kavramının da geldiği yer fizik olacaktır.

Hekimin doğaya karşı çalışıyor gibi görünmesi, “doğal süreç” tanımlaması ile ilgilidir. Doğal süreç en başta insanın sağlığı olarak tanımlandığında, bu durumda hastalık doğal süreç olmayacak, sağlığa ulaşılması için alt edilmesi gereken bir engel olacaktır. Tıpkı mekanikçinin ağırlığı hareket ettirmesinin, onun önünde bir engel olması gibi... Sağduyu seviyesinde doğal olan ilkinde hastalık süreçleri, diğerinde ağırlığın kaldırılmamasıdır. Ama insan bu iki süreci de doğal olarak kabul etmez ve kendi tanımladığı “doğal durum” a ulaşma adına nesneleredeki doğal süreçlerle oynar.

SANATLARIN NİHAİ HEDEFİ: DOĞA HAKİMİYETİ

Yukarıda yapılan tartışma göstermektedir ki, Aristotelesçi sanat kavramsallaştırması basit bir doğa taklidinden ibaret değildir. Aslında Aristotelesçi anlamda sanat, doğaya hükmetmenin aracıdır. Antik dönem doğa ve insan tabiatı anlayışına dair çalışmalar yapan Mark Schiefsky'ye göre bu anlayış Aristoteles ile başlamaz, Aristoteles ile yetkinleşir. Aristoteles öncesi edebiyat göz önüne alındığında bu açıkça görülecektir. Örnek olarak Aiskülos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus* isimli trajedisinde, Prometheus karakteri, insanın yardıma muhtaç bir varoluşa sahip olduğunu, sanatın tüm faydalarından mahrum olarak yaşadığını ve kendisinin astronomi, sayma, yazı, hayvanları ehlileştirme, balıkçılık, tıp, kâhinlik ve maddencilik gibi sanatları keşfederek insanın ilkel durumunun üstüne çıkmasında ona yardım ettiğini anlatır. Sofokles'in *Antigone* isimli trajedisinde ise insan aklı, düşman doğanın tehlikelerinin üstesinden gelmekte kullanılan sanatları keşfeden fakülte olarak tasvir edilir. İnsan bu becerisiyle hayvanları yakalamak ve vahşi hayvanların üstesinden gelmek için âletler yapmıştır. Tıp sanatı sayesinde üstesinden gelinemez olan hastalıkların üstesinden gelmiştir. Sanat yardımıyla esneklik kazanmış ve adapte olunamaz ortamlara adapte olmuştur. Sanat sadece ölümün kesinliği karşısında acizdir.⁶³

Genel anlamda sanat, insanın doğal dezavantajlarının üstesinden gelmesini ve doğayı kontrol ederek doğanın efendisi olması-

⁶³Schiefsky, “Art and Nature in Ancient Mechanics,” 11.

nı sağlar. Doğa bu eserlerde düşman olarak tasvir edilir ve sanat, onun üzerinde hâkimiyet kurmanın aracı olması nedeniyle yüceltilir. *Antigone*'de, insanın güç ve çeviklik bakımından hayvanlardan daha aşağı olduğu, fakat aklı sayesinde ürettiği sanatlar ile onların hâkimi olduğu söylenir. Sanat, insanın doğal sınırlandırmalarının üstesinden gelmesinde ona yardımcı olur.⁶⁴ Sanat, yaşamın sürdürülmesini kolaylaştıran faydaları üretme işidir. Bu üretim için sanatçı nesnesi üzerinde bir kontrol sahibi olmalı, onu yönlendirmelidir.⁶⁵ Bu yaklaşımda doğaya karşı gelmek ya da onu taklit etmek değil, daha ziyade insanın faydasına sonuçlar yaratmak için doğanın yeniden organize edilmesi söz konusudur.

GÜZEL SANATLAR VE EDEBÎ SANATLAR

Aristoteles *Poetika*'da, edebî sanatların ve güzel sanatların ortak özelliğinin taklit (*mimesis*) olduğunu söyler. Genel olarak da bu sanatları, taklit edilen nesne bakımından, kullanılan taklit araçları bakımından ve taklit yöntemi bakımından üçe ayırır.⁶⁶ Tragedya ve komedyayı ayıran şey, taklit ettikleri insan eylemlerindeki soyluluk ve bayağılıktır.⁶⁷

Aristoteles'e göre insanın doğuştan bir taklit eğilimi vardır ve ilk bilgilerini taklit yoluyla öğrenir. Ayrıca taklit etmede bir haz vardır. İnsanın doğasından kaynaklanan bu iki özellik, edebî ve güzel sanatların varlık sebebidirler.⁶⁸ Dolayısıyla bu sanatların ustaları (özelde ozanlar), tıpkı ressam ya da başka imge yapımcıları gibi, nesne, eylem ya da olguları taklit ederler. Bu nesne, eylem ya da olgular ya var olan şeylerdir, ya var olduğu söylenen şeylerdir ya da olması gereken şeylerdir.⁶⁹ Sanatçı, kendi yaratıcı katkısıyla (doğaçlama) elde ettiği nesne, eylem ya da olgu yorumunu söze, sese veya maddeye biçim olarak verir.

Yukarıda, tıp ve mekanik için çizdiğimiz çerçeve, kanımızca edebî ve güzel sanatlar için de geçerlidir. Aristoteles'in ifade ettiği

64 Schiefsky, "Art and Nature in Ancient Mechanics," 13.

65 Angier, *Technē in Aristotle's Ethics*, 6-7.

66 Aristoteles, *Poetika*, çev. Semih Fırat (İstanbul: Can Yayıncılık, 2013), i.

67 Aristoteles, *Poetika*, ii.

68 Aristoteles, *Poetika*, iv.

69 Aristoteles, *Poetika*, xxv.

gibi insan doğuştan itibaren taklit ile öğreniyor olabilir. Ama insanın öğrenmeye başladığı şey, hangi sanat alanında olursa olsun, ilgili sanatın pratik bileşenedir; yani o sanatın ustalarından birinin taklit edilmesi ve o taklide bazı yaratıcı unsurların eklenerek geliştirilmesi, o etkinliğin “nasıl” yapıldığına yöneliktir. “Neden” öyle yapıldığını ise, eğer o sanat ustası fizik biliminden haberdarsa bilebilir.

Çok iyi tragediyalar yazan bir sanatçının kullandığı teknikleri, konuları veya nesnelere taklit eden bir başka sanatçı, onun kadar etkileyici tragediyalar yazabilir. Ama bunun yazılış amacının, Aristotelesçi sistemdeki adıyla *katharsis* (duygusal arınma) olduğunu bilirse, sürece bambaşka unsurlar ekleyip, seleflerine eleştirel gözle bakıp kendi tarzını oluşturabilir. Aristoteles için sanatın amacı faydadır; edebî ve güzel sanatlarda bu fayda ruhsal bir tedavi, yani *katharsis*dir.

Katharsis bilgisi ise duygu, tutku, akıl, hayal gücü gibi insan ruhunun yetilerine yönelik bir teoriye gereksinim duyar. Bu ise fiziktir, nitekim Aristoteles ruh incelemesinin fiziğin altına düşmesi gerektiğini söyler.⁷⁰ *Katharsis* kavramı birinci dereceden bir teorik bileşen, ruh teorisi ise ikinci dereceden bir teorik bileşendir. Tıpkı tıp için sağlık kavramının birinci dereceden, dört unsur teorisinin ikinci dereceden bir teorik bileşen olması gibi... Dolayısıyla edebî ve güzel sanatlarda *katharsis*, matematiksel sanatlarda denge ya da ölçü, tıp sanatında sağlık gibi kavramlara *epistêmê poiêtikê* denilebilir. Öte yandan dört unsur teorisi, ruh teorisi, denge teorisi gibi ikinci dereceden teorik bilgiye *epistêmê füsike* ve tüm bu fizik teorilerini oluşturmak için gerekli olan ilkelerin bilgisine de metafizik bilgi olarak adlandırılabilir.

Bu anlamda salt deneyim sahibi olan kişi işçidir, sanatçı değil. Dolayısıyla işçi sadece taklit edebilir; o etkinliğinin nedenlerine, yani sanatın teorik bileşenine sahip değildir. İkinci katmanda ise nedeni bilen sanatçı vardır; yani sanatçı *epistêmê poiêtikê* sahibi kişidir. Üçüncü katmandaki ise fizikçidir; yani sanatçının sahip olduğu *epistêmê poiêtikê*'ye meşruiyet veren fizik teorisine sahip bilgedir (*sofía*). Burada metafiziğin bir bilgelik soruşturması ve Aristotelesçi fiziğin bir “doğa metafiziği” olduğu hatırlanmalıdır.

⁷⁰Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 403a; ayrıca bkz. *Metafizik*, 1026a4-5.

SONUÇ

Yukarıda yapılan tespitlerin sıhhatini kontrol etmek için şu soru sorulabilir: Sağlık nedir? Verilen cevap her ne olursa olsun, ulaşılan sağlık tanımlamasına meşruiyet veren şey nedir? Aristotelesçi sistemde sağlık, insan bedenindeki dört unsurun, yani sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluşun dengesi olarak tanımlanır. Peki, Aristoteles bu tanımlamaya deneyimle mi ulaşmıştır?

Gerilimi arttırmak için Akdeniz havzasının dışına çıkılabilir ve klasik Hint tıbbındaki sağlık tanımlaması sorulabilir. Bilindiği gibi klasik Hint tıbbında sağlık yedi çakranın açık olması olarak tanımlanır. Peki, Hintli hekimler bu sağlık tanımlamasına deneyimle mi ulaşmışlardır? Cevap hayırdır. Bu tanımlamalara meşruiyet veren bilim fiziktir; yani tek tek gözlemlenen olguların ortak doğasını ve ortak nedenlerini bir bütün olarak sunan “doğa, neden olduğu gibi de başka türlü değil?” soruna bir cevap veren fizik bilimidir.

Tekrar Aristoteles’e dönülürse, bu fizik bilimi madde-form teorisi, bilkuvve-bilfiil teorisi, ruh teorisi gibi alt teorilerden oluşur. Bu teoriler ise “doğal yer”, “kapalı evren”, “bozulmaz gökler”, “dört unsur”, “organik doğa”, “hareketsiz hareket ettirici” gibi doktrinlerin üzerinde durur. Bilim felsefesinde, bilimin temelinde duran bu doktrinler kümesine *paradigma* ismi verilir. Bu *paradigma* değiştiğinde ise, sanatların teorik bileşenlerine meşruiyet veren fizik de değişeceği için, geriye sadece deneyime dayanan pratik bileşen kalacaktır.

Yeni bir *paradigma* üzerinde yükselen yeni bir fizik bilimi, sanatların pratik bileşenlerine yeni nedenler verebilir; veremediklerini gayrimeşru ilan edebilir. Aristotelesçi fiziğin tıp sanatına sağladığı teorik bileşen tarafından gerekçelendirilmiş meşru tedaviler, modern tıp için “alternatif” tedaviler olarak konumlandırılır. Hiçbir modern tıp fakültesinde bu tedavilere yönelik bir araştırma yapılmaz; bu tedaviler modern hastanelerde de kullanılmaz. Şu halde tıbbi bir tedaviyi meşrulaştıran şey, bu tedavinin işe yaraması değil, mevcut fizik teorisince gerekçelendirilmiş olmasıdır. Nedeni olmayan bir etkinlik, yani teorik bileşeni olmayan bir “nasıl” bilgisinin rehberlik ettiği bir etkinlik, neyi neden yaptığını bilmeyen bir etkinliktir. Elde ettiği başarılar da rastlantısal olduğundan, gelişmeye kapalıdır. Fizik teorisince gerekçelendirmenin, elde edilen yarara tercih edilmesinin nedeni de, ilkinin gelişime açık olmasından kaynaklanır.

Paradigmanın, yani doktrin kümesinin değişmesi ise, deneyim alanında tespit edilen verilerin, mevcut fizik teorisince açıklanamaması, yani gerekçelendirilememesi, gerçekleşen olaya bir “neden” verilememesi sonucunda olur. Nitekim XVII. yüzyılda yapılan astronomi gözlemleri mevcut gök fiziğinin temel doktrinleriyle açıklanamaz, onlar tarafından gerekçelendirilemez hale gelmiştir ve bu noktada doktrinlerden şüphe edilmeye başlanmıştır.

Şu halde sanatların teorik bileşenlerinden, yani fizik teorisinden de hiçbir zaman emin olunamaz. Bu problem, çağdaş bilim felsefesinin adlandırılmasıyla *eksik belirlenim (underdetermination)* problemidir. Buna göre teori, eldeki deney verilerini en iyi açıklayan senaryodur ama bu senaryonun gerçekte olup bitenle birebir örtüştüğünden asla emin olunamaz. Bu problemin çözülememiş olmasından dolayı, günümüzde sanatların pratik bileşeni ile teorik bileşeni arasındaki hiyerarşik ilişki değil ama önem sıralaması değişmiştir. Diğer bir deyişle teorik bilimler, sanatın pratik bileşeninin hizmetkârı olan bilimler haline gelmiştir. Nitekim çağdaş dünyada fizik, kendinden dolayı değil, mühendislik çalışmalarına hizmet etmesi için yapılmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi Aristotelesçi fizik de sanatlara hizmet eder ama Aristotelesçi fizik sanatlara hizmet etmesi için değil, kendisi için yapılır.

Bugün, Aristotelesçi anlamda sanatların teorik bileşeni olarak kavramsallaştırılan bilgiye, bilim (*epistême poiêtikê*) denmektedir. Bu bilim, kendi için değil, pratik bileşene rehberlik etmesi için yapılmaktadır. Genel olarak sanat, o halde, insanlığın çıkarına sonuçlar üretmek, en nihayetinde de doğanın hâkimi olmak için vardır.

Eğer Aristotelesçi *epistême poiêtikê*, modern dünyada bilimler haline gelmişse ve iki durumda da bu bilgi, pratik üretim etkinliğinin nasıl gerçekleştirileceğine hizmet etmek için yapılıyorsa, modern kavrayış ile Aristotelesçi kavrayış arasındaki fark nedir? Kanımızca fark yaşamın amacıyla ilgili tercihte yatmaktadır. Aristotelesçi sistem içindeki sanatlar doğanın hâkimi olmaya çalışırken, insanı doğal zorunluluklardan kurtarmayı ve ona kendi eğitimi için boş zaman sağlamayı amaçlamaktadır. Bu boş zaman, insanın varoluş amacı olan teorik düşünme etkinliğine ulaşmak için gerekli olan eğitimle doldurulur. İnsanın mutlu olmasının yegâne yolu budur. Fakat modern kavrayış için doğanın hâkimi olmak, insana boş zaman değil konfor sağlamak içindir. Çünkü yaşamın amacı, Aristoteles'teki gibi düşünmek değil, haz almaktır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- . *İkinci Çözümlemeler*. Çev. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- . *Fizik*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- . *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Zeki Özcan. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014.
- . *Poetika*. Çev. Semih Fırat. İstanbul: Can Yayıncılık, 2013.
- . *Ruh Üzerine*. Çev. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- . *Gökyüzü Üzerine*. Çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1997.
- . "Prior Analytics." *The Complete Works of Aristotle*. 2 cilt. Ed. Jonathan Barnes. New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- . "Mechanics." *The Complete Works of Aristotle*. 2 cilt. Ed. Jonathan Barnes. New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Angier, Tom. *Technē in Aristotle's Ethics*. London and New York: Continuum International Publishing Group, 2010.
- Barnes, Jonathan. *Aristoteles*. Çev. B. Öcal Düzgören. İstanbul: Altın Kitaplar, 2002.
- Cohen, Floris. "The Onset of the Scientific Revolution: Three Near-Simultaneous Transformations." *The Science of Nature in the Seventeenth Century: Pattern of Change in Early Modern Natural Philosophy*, ed. Peter R. Ansety ve John A. Schuster, 9-35. Dordrecht: Springer, 2005.
- Dijksterhuis, Eduard Jan. *The Mechanization of the World Picture: Pythagoras to Newton*. Çev. C. Dikshoorn. New Jersey: Princeton University Press, 1986.
- Hattab, Helen. "Laws of Nature." *Encyclopedia of the Scientific Revolutions: From Copernicus to Newton*, ed. Wilbur Applebaum. London & New York: Garland Publishing, 2000.
- McKirahan, Richard D. "Aristotle's Subordinate Sciences." *The British Journal for the History of Science* 11 (1978): 197-220.
- McMullin, Ernan. "Hypothesis." *Encyclopedia of the Scientific Revolutions: From Copernicus to Newton*, ed. Wilbur Applebaum. London & New York: Garland Publishing, 2000.
- Parry, Richard. "Episteme and Techne." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/episteme-techne/> (eriş. tar. 10 Haziran 2017).

- Platon. *Devlet*. Çev. Sebahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Schiefsky, Mark J. "Art and Nature in Ancient Mechanics." *The Artificial and the Natural: An Evolving Polarity*, ed. B. B. Vincent and W. R. Newman, 67-109. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2007.
- Schuster, John A. "Waterworld: Descartes' Vortical Celestial Mechanics." *The Science of Nature in the Seventeenth Century: Pattern of Change in Early Modern Natural Philosophy*, ed. Peter R. Ansety ve John A. Schuster, 35-81. Dordrecht: Springer, 2005.
- Toulmin, Stephen. *Foresight and Understanding*. New York: Harper Torcbooks, 1961.

THE RELATION BETWEEN PHYSICS AND ART IN THE ARISTOTELIAN SYSTEM

ABSTRACT

In the Aristotelian system, knowledge is classified into three kinds: (1) productive knowledge, which is the means of producing results for the benefit of mankind; (2) practical knowledge, which guides behavior; and (3) theoretical knowledge, which cannot be used as a means to any specific end. These species of knowledge are generally seen as independent fields that are unrelated to one another. This article claims that this view is wrong and tries to explain how the relationship between these fields of knowledge is based on the rule of the relationship between theoretical knowledge and productive knowledge. I will start by delimiting the subject of physics and then identify the relationship between natural arts (non-practical arts) and physics. After this, I will attempt to give a clear and distinct definition for the concepts of “productive knowledge,” “productive art,” and “theoretical knowledge” and clarify their relations with one another. The clarification of these concepts and their mutual relationships will also show the debt the modern classification of sciences owes to Aristotle; it will also provide a theoretical framework for understanding the relationship between the fields of engineering and the sciences (physics, chemistry, and biology) today.

Keywords: Aristotle, Art, *Techne*, Theoretical Science, Physics.